

була Олина тінь. Вона розуміла, що цей чоловік кохав і завжди кохати-ме колишню дружину, хоч і боїться в цьому зізнатися, навіть собі.

У романі “Причини і наслідки” є ще чимало імен і прізвищ, що їх носять епізодичні герої. Наприклад, дуже промовистим є ім'я жертви розлюченої вовчиці — **Надії**. Письменник показує, як за якусь коротку мить красива, молода жінка, повна сили і снаги, втрачає не просто красу, а обличчя взагалі. Вона “не хоче жити отак, без лиця”, [5: 266], вона в розпачі мовить, що “краще була б померла одразу в лапах вовчиці...” [5: 266]. Серед інших прізвищ глибоко нещасливих жінок у романі Ю. Щербака зустрічаємо прізвище **Мальована**. Однак автор вживає його своєрідно, мало не з протилежним значенням. **Варвара Іванівна** була “худа й зморена” і “долоня в неї була велика, розплескана важкою працею, темна від землі — мовби належала не маленькій жінці, а якомусь кремезному чоловікові, вантажнику, чи що” [5: 43]. У цьому випадку на рівні підтексту звучить здогад: нестерпне, тяжке життя зробило з колись писаної красуні мало не тяглову силу в державі, яка нібито проголосила турботу про жінок, а насправді запропонувала їм “рівність”, яка обернулася в добровільне рабство.

Є в романі “Причини і наслідки” персонажі, які мають тільки прізвища. Зокрема, свого чоловіка Лариса Супрун кличе не інакше як **Кочергін**. У такому звертанні відчувається щось зневажливе, узагальнююче. Часто звучить прізвище померлого від сказу чоловіка — **Чорнодуб**. На нашу думку, цим композитним утворенням автор хотів сказати, що ця людина міцна, як дуб, і жити б йому до ста років, але чорна, несподівана біда обірвала його життя. Дуб почорнів — герой помер.

Спостерігаються у Ю. Щербака і наскрізні прізвища, що “переходять” із твору в твір. Серед них: **Верхратський, Лозицький, Білан**. Це не означає, що всі носії цих прізвищ тотожні. Знаємо, що прозаїк писав про людей, котрих знав особисто, співпрацював з ними або чув про них з перших уст. Однак у творчому арсеналі Ю. Щербака літературно-художні антропоніми стають важливим мовним засобом з широкими виражальними можливостями. Таким чином, письменник іменем і прізвищем увиразнює найважливіші риси характеру своїх персонажів, моделює різні обставини і непередбачувані повороти долі, зумовлені іменем, яке, наче зірка-дороговказ, супроводжує людину від її народження і до самої смерті.

Чекають на дослідження й інші розряди власних назв, які зустрічаються у творах Ю. Щербака і здатні доповнити висновки про складники його літературної майстерності.

1. Бушлин А. Имя литературного героя: Страницы истории русской литературы. — М., 1976. — 280 с.
2. Немировская Т. В. Некоторые проблемы литературной ономастики // Актуальные проблемы русской ономастики. — К., 1988. — С. 38–40.
3. Глинський І. Життя і пригоди імені. — К.: Дніпро, 1990. — 623 с.
4. Скрипник Л., Дзятківська Н. Словник-довідник: Власні імена людей. — 2-е видання / За ред. В. Русанівського — К.: Наукова думка, 1996. — 420 с.
5. Щербак Ю. Лікарі: Роман, повість, оповідання. — К.: Дніпро, 1990. — 623 с.

УДК 72.14.67

М. В. Григоренко

ДО ТИПОЛОГІЇ ЗАПОЗИЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті розглядаються типи запозичень. Залежно від ступеня адаптації іншомовної лексики, в українській мові розрізняють такі типи запозичень: запозичені слова, інтернаціоналізми, екзотизми, варваризми, іншомовні вкраплення, кальки. Акцентується увага на неоднозначності розуміння процесу запозичення у синхронії у порівнянні з процесом запозичення у діахронії.

Ключові слова: запозичення, іншомовне слово, освоєння.

The article is devoted to the considering of types the adoptions. Depending on adoption degree of the foreign words there are in Ukrainian such types of adoptions: borrowed words, internationalisms, exotic words, barbarisms, foreign original words, tracing papers. It is underlining the difference in meaning of the adoption process in synchrony and in diachrony.

Key words: adoption, foreign word, assimilation.

В окремі періоди розвитку літературної мови питання про запозичення чужоземних слів стає предметом широкого суспільного обговорення. Особливої актуальності воно набуває в період державотворення країни, яке вимагає всебічної кодифікації, враховуючи найбільшу здатність до проникнення для зовнішніх впливів, відкритість та у зв'язку з цим “нестійкість”, лексичної системи української мови. Пильність до лексичного рівня мови, власне, і зумовлена суттєвою особливістю лексики у порівнянні з іншими проявами мови — безпосередня спрямованість до явищ дійсності. “Саме в лексиці відображаються всі зміни, які відбуваються в суспільному житті, — поява

нових предметів, виникнення нових понять обов'язково призводить до створення нових найменувань чи до змін семантики тих чи інших слів" [5: 9].

Так, відкритість Української держави, перехід до ринкової економіки, посилення політичних та культурних зв'язків України з іншими країнами сприяли прямим контактам української мови з іншими мовами світу, внаслідок чого, починаючи з кінця 90-х р.р. ХХ століття, українська мова переживає процеси, що ведуть до змін на всіх її рівнях. "Одним з найпомітніших мовних явищ останнього двадцятиліття стало інтенсивне проникнення в практику слов'янських та інших мов елементів англійського походження. Це явище торкнулося як усного, так і писемного мовлення на більшості рівнів мовної ієрархії" [1: 190].

Так чи інакше, суспільний характер людської мови, історичні події, суспільно-політичні процеси неминуче призводять до запозичення однією мовою елементів іншої, впливу однієї мови на іншу. Отже, питання запозичення завжди стоїть у центрі уваги дослідників, особливо зараз, у час глобалізації суспільства, яка призводить до проникнення внаслідок науково-технічного та суспільного прогресу розвинених країн тих чи інших чужоземних елементів на позначення предметів і понять у різні мови.

Для початку зазначимо, що під запозиченням ми розуміємо елемент чужої мови (звук, морфема, слово, вислів), перенесений з однієї мови в іншу в результаті мовних контактів, а також сам процес перенесення цих елементів однієї мови в іншу. Як відомо, існують два канали проникнення іншомовних слів: усний (через розмовне спілкування) та писемний (через книги, офіційні документи). Шляхи руху слова з мови в мову можуть бути як безпосередніми (прямими), так і опосередкованими — із мови-посередника. Різні вчені по-різному пояснюють причини цього явища. На наш погляд, головна причина запозичення — запозичення речі, явища, предмета, разом із якими досить часто запозичають і їхні назви. Друга причина — необхідність позначити певний спеціальний вид предметів чи понять. Не менш важливим чинником, характерним переважно для сучасного етапу процесу запозичення, є тенденція до очищення української мови від російськомовного впливу радянського періоду.

У мовознавстві запозичення розглядають і як нормальну функцію лінгвістичного життя, один із шляхів збагачення словникового складу мови, і як негативний процес, пов'язаний з переобтяженням національної мови іншомовними одиницями, певний недолік на-

ціональних галузевих терміносистем (Д. С. Лотте, М. Шанський, Ж. Вандрієс, Т. Кияк, С. Караванський, Н. О. Білецький та ін.).

У сучасних лінгвістичних довідниках подаються різновиди запозичень і їх характеристика. Так, розрізняють такі типи запозичень: *варваризми, вкраплення, екзотизми, запозичені слова, інтернаціоналізми, іншомовні слова, кальки*.

Термін *варваризм* означає "іншомовне або створене за іншомовним зразком слово чи зворот, що зберігають структурні ознаки чужих мов, по-різному пристосовуючись до фонетики, морфології української мови" [4: 26]. Під *вкрапленням* розуміють "введений у твір з певною змістовою або стилістичною метою уривок іншомовного тексту. Це може бути слово...словосполучення...речення...їх поєднання" [4: 82]. *Екзотизм* — це "слово або вислів, запозичені з маловідомої, найчастіше неєвропейської мови і вживані для надання мові особливого колориту" [4: 170]. *Запозичені слова* — "іншомовні слова, цілком засвоєні мовою, що їх запозичила" [4: 194]. *Інтернаціоналізм* — "слово або вислів, що належать до спільноетимологічного фонду ряду мов, близьких походженням або історичною належністю до певної зони" [4: 225]. *Іншомовні слова* — "слова з інших мов, які на відміну від запозичених слів, не засвоєні повністю мовою, що їх запозичила, усвідомлюються мовцями як чужорідні й зберігають ознаки свого походження. Це виявляється як у їхній формі, так і в семантиці" [4: 230]. *Калька* — "слово, його окремі значення, звороти, запозичені з інших мов шляхом буквального перекладу (як правило, за частинами)" [4: 245].

Спільним для всіх типів запозичень є їхня характеристика за ознаками "освоєння в мові" та "загальноновживаність", з якої видно, що всі вони мають різний ступінь адаптації і розповсюдження в українській мові. У зв'язку з цим виникає щонайменше два питання, чи всі подані вище, так звані, різновиди можна відносити до запозичень і які слова взагалі вважати запозиченнями, адже до розряду запозичень (у даному випадку лексичних) відносять і ті, які увійшли в мову без будь-яких або майже без будь-яких змін (екзотизми, варваризми тощо), і ті, які зазнали значних змін у процесі запозичення (кальки, запозичені слова тощо) і за формою відрізняються від відповідних іншомовних прототипів. В "Енциклопедії української мови" зазначено, що запозичені слова характеризуються цілковитим засвоєнням іншомовних слів запозичаючою мовою [4:194]. Виділяють такі ознаки того, що чужорідне слово засвоїлось: 1) передача іншомовного слова фонетичними й графічними засоба-

ми запозичаючої мови; 2) граматичне освоєння слова; 3) фонетичне освоєння іншомовного слова; 4) словотвірна активність; 5) семантичне його освоєння; 6) регулярне вживання слова в мові [2: 35–36]. Всі ці ознаки свідчать, по-перше, про те, що запозичене слово увійшло у лексико-семантичну систему запозичаючої мови, і, по-друге, воно не сприймається як чужорідний елемент і, отже, не потребує пояснень щодо форми і значення, адже воно повністю трансформувалося. “Такі слова, звичайно, різко відрізняються від прямих запозичень. Цей другий різновид запозичень, на протипагу першому (прямому запозиченню), можна назвати терміном *трансформоване запозичення*” [3: 11].

Зміни кореня, спричинені свідомим осмисленням чи, так званою, аналогією, зміна афіксів (відкидання чи приєднання їх), зміна закінчень, фонетична і граматична асиміляція, ступінь розповсюдження слова та відсутність синонімічних форм у мові, що запозичає, — все це чинники, які сприяють трансформації з часом іншомовного слова, тобто переходу на сучасному етапі розвитку мови слова з розряду іншомовної лексики до розряду, так званої, “власномовної” лексики. Так, слова *міжнародний, мережа, реформа, чурек, злочин* (запозичення попередніх періодів) спочатку проникли у склад спеціальної лексики й термінології, з часом у зв’язку з набуттям ними популярності вони засвоїлися усіма носіями української мови, набули всіх властивостей власне українських лексичних одиниць, що дозволяє розглядати ці слова у синхронії як українські. Те ж стосується і сучасних запозичень (*імпічмент, кемпінг, спікер, шопінг, мас-медіа, менеджер*), які з часом, враховуючи масштаби їхнього проникнення, можуть також трансформуватися настільки, що лише етимологічний аналіз цих слів вкаже на їхню приналежність до англо-американської мовної спільності. Тому варто говорити про неоднозначний розгляд процесу запозичення у синхронії, суттєво відмінний від процесу запозичення у діахронії: у першому випадку ми маємо запозичення лише з погляду походження, у другому — абсолютне запозичення.

Інша річ, що кожне іншомовне слово по-різному і з різним ступенем освоєння пристосовується до мовної системи. Залежно від цього, ми поділяємо усі різновиди іншомовної лексики за ступенем освоєння в мові від найвишого до найнижчого таким чином:

I. Запозичені слова. Ці слова не тільки завжди передаються графічними і фонетичними засобами української мови, але й мають цілком “українізоване”, а не екзотичне значення; від них утворюються твірні загальноновживані слова: *герой — геройський — героїзм — героїство; козак — козацький — козаччина*.

II. Інтернаціоналізми. У результаті довготривалого акту взаємодії мов при посилених культурних і економічних зв’язках між народами становлять особливий фонд інтернаціональної лексики, яка наявна як у споріднених, так і неспоріднених мовах. Це слова, запозичені з тим самим значенням з одного джерела в кілька мов, більшість з яких передається графічними й фонетичними засобами мови, що запозичає: *спорт, географія, штаб*.

III. Екзотичні слова. Іншомовні назви речей і понять, які характерні для життя і культури якогось народу. Вони зберігають ознаки свого походження у вигляді звукових, орфографічних, граматичних і семантичних особливостей, які не властиві питомим словам: *полісмен* — посада особи правоохоронних органів у США; *крузадо* — грошова одиниця в Бразилії.

IV. Варваризми. Іншомовні слова та звороти, що не стали загальноновживаними, повністю не підкорилися законам фонетики, граматики української мови: *леді, авеню* і т. д.

V. Іншомовні вкраплення. Слова і звороти, які зберігають іншомовне оформлення, тобто іншомовне написання і вимову: *happy end* (англ.) “щасливий кінець”, *pro i contra* (лат.) — “за” і “проти”.

VI. Кальки. Слова, які не запозичаються, але є зразком для нового українського слова. При творенні таких слів кожна значуща частина іншомовного слова замінюється відповідною за значенням українською морфемою. Відповідно, засвоєні лексичні одиниці, адже створені засобами української мови. Виділяють словотвірні кальки: *літописець* (гр. *chronographos*), *землеробство* (лат. *agricultura*); семантичні: *гуманітарний* у значенні *гуманний, добродійний*, як калька англ. *humanitarian* — “гуманний”, “гуманістичний”.

Що стосується іншомовних слів, то в межах цієї групи ми розглядаємо екзотизми і варваризми як її складові.

Все вище сказане дозволяє зробити такі висновки.

Запозичення — природний і необхідний процес розвитку мови, що відображає економічні, політичні й культурні зв’язки з іншими народами.

Існує суттєве розмежування розуміння процесу запозичення у синхронії від процесу запозичення у діахронії.

Запозичені слова — це повністю засвоєні мовою іншомовні слова, які отримують місце в парадигматиці й синтагматиці мови, можуть бути дериватами, набувати конотативних ознак тощо.

В залежності від ступеня освоєння іншомовного слова, в українській мові розрізняють такі типи запозичень: запозичені слова, інтернаціоналізми, екзотизми, варваризми, іншомовні вкраплення, кальки.

1. Ажнюк Б. М. Англіцизми в сучасній українській, російській і чеській мовах // Мовознавство. — 2008. — № 2–3. — С. 190–207.

2. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке. — М.: Наука, 1968. — 208 с.

3. Лотте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. — М.: Наука, 1982. — 260 с.

4. Українська мова: Енциклопедія. — К.: Укр. Енциклопедія, 2004. — 750 с.

5. Шмелев Д. Н. Современный русский язык. — М.: Просвещение, 1977. — 335 с.

УДК 81.161.2'373.2

О. Ф. Немировська

ДОМІНАНТА ДОРОГИ В ЖАНРІ ІСТОРИЧНОЇ ПРОЗИ (на матеріалі повісті Осипа Назарука “Роксоляна”)

У статті розглянуто особливості творення автором домінанти дороги як одного з чинників утворення жанру історичної прози. Проаналізовано лексеми на позначення руху, описано характер їхнього функціонування у контексті. Продемонстровано їхні конотативні можливості і стилістичну роль у створенні різноманітних художньо-образних ефектів.

Ключові слова: дорога, шлях, домінанта дороги, дромонім, історична проза.

In the article is realized the dominant of the road as on the ways building genre of the historical prose. It is analyzed the lexems of the different perks of the speech for reflecting moving, described their character in the context. It is demonstrated their connotative abilities and stylistically role in forming different associations, contrast oppositions in the building of the fiction work.

Key words: the way, the road, the dominant of the roads, the dromonym, the historical prose.

Одним із ключових компонентів літературно-художнього твору (ЛХТ) є художній простір (ХП), що стає у творі виразником авторської концепції, моральної характеристики героїв, етико-естетичної оцінки. Фактор просторовості сягає глибин ЛХТ, визначає численні

компоненти художньої системи, моделює часові, локальні, соціальні, етичні, національні та ін. параметри. Отже, розгортання сюжету, поведінка персонажів нерозривно пов'язані із простором, у якому відбувається дія.

Форми виразу і втілення ХП є різноманітними. Він може бути природним і побутовим, може бути відкритим, безмежним і обмеженим, закритим; може бути динамічним з різноспрямованим рухом і статичним, застиглим. Спрямований рух у ЛХТ зумовлює появу однієї з домінуючих просторових категорій — образу *дороги* в її незліченних проявах і варіаціях.

Саме в *дорозі* в одній локально-темпоральній площині перехрещуються шляхи різних людей, виникають будь-які контрасти, стикаються й переплітаються різні долі. *Дорога* є тією точкою, де зав'язуються й вивершуються події, де відбувається розгортання сюжету, де час немовби вливається у простір і “тече” в ньому, творячи різні дороги. Саме лінійний, спрямований простір, уособленням якого є дорога, стає підґрунтям для образного переосмислення, метафоризації шляхів-доріг (*життєва путь, обрати нову дорогу, історичний / творчий / науковий шлях*), а також для моделювання темпоральних категорій (“дорога” як засіб розгортання характеру в часі) [5: 253].

Будучи найменш дослідженим аспектом ЛХТ (існують лише поодинокі фрагментарні розвідки мовознавчого й літературознавчого характеру [3; 9; 10], домінанта дороги, на наш погляд, заслуговує особливої уваги. Цей образ може стати просторовою домінантою, що організує весь текст. “... концепт *шлях* є одним з найважливіших “працюючих” концептів у площині “людина — простір”, а семантика лексем, що становлять *поле шляху*, відображає численні аспекти взаємодії людини з близькими або віддаленими, видимими чи уявними просторовими сферами” [9: 17].

На нашу думку, це безпосередньо стосується найкращого і найвідомішого твору західноукраїнського письменника 20 століття Осипа Назарука “Роксоляна”. Ця історична повість, написана у 1930 році, змальовує галицьку дівчину, дочку рогатинського священика Анастасію Лісовську, яка, потрапивши до татарського, а згодом до турецького полону, не стала приниженою рабинею, а зуміла піднятися на найвищий щабель турецької ієрархії — стати законною дружиною султана Сулеймана Великого, володаркою Сходу, відомою світу під іменем Роксоляни. Творчість О. Назарука взагалі, і зокрема повість “Роксоляна” сьогодні є фактично недослідженими, незважаючи на